

VASILE ERNU

BOGDAN-ALEXANDRU
STĂNESCU

Centrul nu
se mai susține

*

Ceea ce ne
desparte

Ilustrații de
Andrei Gamarț

TREI

În amintirea lui Radu Coșău, cel care ne-a citit atât de bine!

Nota autorilor

În iarna lui 2022, la târgul de carte Gaudeamus, ne-am pus întrebarea dacă scrisorile noastre adunate în urmă cu doisprezece ani în volumul *Ceea ce ne desparte. Epistolarul de la Hanul lui Manuc* mai sunt citite. Ne puneam această întrebare pentru că, ocazional, cineva din spațiul literar făcea referire la ele. Ne-am dat singuri răspunsul: nu, nu mai sunt citite, pentru că nu se mai găsesc. Așa ne-a venit ideea să le reedităm, idee care a atras la rândul ei imediat o alta, pentru că așa se întâmplă cu ideile: să le prefațăm cu un set de noi scrisori care să dea măsura schimbărilor intelectuale și biologice prin care am trecut amândoi. Astfel s-a născut un nou epistolar, pe care l-am publicat în 2023, în revista *Scena 9*. Am hotărât ca ordinea includerii în acest nou volum să nu fie cea cronologică, pentru ca scrisorile vechi să-și păstreze intact parfumul de „capsulă a timpului“. Ceea ce are în plus segmentul actual de epistole față de „capsula timpului“ este transformarea dialogului nostru într-unul al artelor, dat fiind că epistolarului i s-a adăugat un corpus bogat de ilustrații semnate de Andrei Gamarț, care a interpretat fiecare scrisoare în registru grafic, aducând un plus de profunzime și o nouă dimensiune acestui dialog. De fapt, cartea aceasta are acum trei autori — cărora li se adaugă cei doi prefațatori, Radu Cosașu, care încă trăia și părea nemuritor când am început să scriem noile epistole, și Radu Vancu, cel mai recent transfer reușit de echipa epistolară; dintr-un exercițiu ludic al anului 2010, epistolarul nostru pare să se transforme într-un vortex care angrenează din ce în ce mai multe minți, dimensiuni și arte. Mulțumim echipei de la *Scena 9* pentru găzduirea textelor.

Vasile Ernu & Bogdan-Alexandru Stănescu

Centrul nu se mai susține

Scrisori din vremea ciumei

Cuvânt-înainte de Radu Vancu

Cuvânt-înainte

Dragă Bogdan,
Dragă Vasile,

E atâta credință absolută în literatură în scrisorile voastre (deopotrivă în cele vechi, din 2010, cât și în astea noi, scrise prin 2022-2023, „între înjunghierea lui Salman Rushdie și sfârșitul contraofensivei Ucrainei din vara anului 2023“, cum spui tu, Bogdan), încât ar fi o impietate să le scrii o prefață. Cum se poate *prefața* o credință? Ea începe cu sine și se sfârșește cu sine, cum spune Nichita Stănescu într-o elegie despre întemeietorul artiștilor. Nu admite prefețe, nici postfețe. Ci, ca orice credință, doar adeziuni sau respingeri. Așa încât, în loc de prefață, vă rog să-mi îngăduiți o mică scrisoare de adeziune — care să participe, admirativ și afectuos, la credința voastră.

Întâi de toate, să lămurim chiar cuvântul „credință“, care cred că vă poate enerva pe amândoi. OK, e cam absolutist, cam misticoid, cam *unfashionable*. Și, într-adevăr, cu totul nepotrivit cu tonul scrisorilor voastre — ludic, relaxat, debutonat, conversație ca de la suflet la suflet, într-adevăr (știu că nu vă scapă referința oblică la Rimbaud), dar ca-ntre prieteni vechi. Însă cum altfel decât cu „credință“ s-ar putea aproxima ceea ce spui tu, Bogdan, într-una dintre ultimele tale scrisori noi, elaborate așadar pe parcursul ultimului an, având ca subiect *Moartea lui Ivan Ilici?* Iată cuvintele tale: „Sunt gata să spun ceva ce orgoliul tinereții nu mă lăsa în 2010: mă străduiesc zi de zi să înțeleg literatura. Iar asta presupune să admiți față de tine în

primul rând că nu o înțelegi pe deplin, că, atunci când ai o cât de mică siguranță, își schimbă forma și fuge în vâlvătaie, ca o salamandră magică, precum cea văzută de copilul Benvenuto Cellini“. O devoțiune practică zilnic, așa cum spui, având drept formă spirituală un exercițiu de înțelegere — însoțit de conștiința acută a faptului că înțelegerea e imposibilă, că orice certitudine e iluzorie; ba chiar mai mult, că orice certitudine conduce obligatoriu la o nouă metamorfoză, la un nou camuflaj al subiectului de cunoscut (care se ascunde, și e inutil să subliniezi de ce asta e un alt amănunt revelatoriu, într-o *flacăra*). Ce altceva e asta decât o reformulare splendidă a lui *credo quia absurdum* sau a camuflării sacrului în profan sau a cenzurii transcendente? Adică unei convingeri că literatura e un nor verbal prin care, din când în când, putem întrezări mișcările și fulgerele zeului — care folosește cuvintele deopotrivă ca să se arate și să se ascundă în vâlvătaia lor. Și că pentru asta merită să-i dedici, „zi de zi“, tot creierul și toată inima ta.

(Și mai observ aici, Bogdan, înainte să trec mai departe, că tu însuși vorbești deschis, în continuarea pasajului din care am citat mai sus, despre „zeități“ ale literaturii, căreia existența ta îi e „dedicată în totalitate“; transcriu aici cuvintele tale, fără să le mai comentez — ele sunt, în cel mai strict sens al cuvântului, un act de credință: „E paradoxal să spui asta dintr-o existență care-i e dedicată în totalitate [literaturii], însă, cu cât citesc și recitesc mai mult, blocurile de admirație se preschimbă în îndoială, statuile coboară sub pământ și se ridică unele noi, precum cele ale zeităților scoase la lumina zilei de mări secate“.)

Și tot de o credință absolutistă în cuvânt e vorba și la tine, Vasile. Oricât de ateu te-ai ține, și tu crezi în cuvinte ca în zei de la care vin deopotrivă viața și moartea. O spui printre altele, cu fascinația îngrozită pe care ne-o trezește orice *mysterium tremendum*, într-o scrisoare de anul trecut în care povestești o

iterație modernă a străvechii povești biblice a *shibboleth*-ului: „Copilul i-a spus istoria satului său. Era dintr-o zonă amestecată: localități de ucraineni, ruși și ștetluri evreiești. A venit peste ei o bandă înarmată. I-au încolonat pe toți, mici și mari, și i-au pus pe rând să rostească cuvântul «kukuruz». Cine rostea corect «ku-ku-ruz» era eliberat. Cine rostea cuvântul «ku-ku-uz», ca mai toți evreii — cu un R care nu se aude — era împușcat. Viața ta depindea de rostirea unei litere. Viața ta depindea de un sunet. De o *I*-otă. De atâta aveau nevoie ura, violența, războiul, genocidul — era suficientă diferența unui sunet ca să justifice moartea unui copil“. Asta e pentru tine literatura, Vasile: tot un nor verbal, ca la Bogdan, din care capriciul zeului poate coborî viața sau moartea. O literă, o iotă pe care n-o cunoaștem face diferența între ele. Literal și în toate sensurile.

Acum, că am stabilit că despre credință e vorba la amândoi, trebuie numaidecât să fac precizarea: nu asta mă impresionează. E plină lumea de oameni care cred în literatură ca-ntr-o religie — și e bine că-i așa, în fond suntem o sectă destul de inofensivă. Războaiele religioase ale literaturii au vărsat fluvii de cerneală, nu oceane de sânge. (Au ucis copaci, ceea ce trebuie totuși trecut la negativul smintelii noastre sacre.) Ceea ce e însă remarcabil la voi (dincolo de faptul că se întâmplă să fiți doi dintre cei mai inteligenți, cultivați și seducători fanatici ai literaturii) e tocmai asta: faceți parte din specia îngrozitor de rară a acelor absolutiști ai literaturii între care niciun război nu e posibil. Totul vă desparte: cum spune Bogdan undeva, proveniți din medii diferite, înțelegeți diferit literatura, credeți în funcții diferite ale ei. Și totuși tot ce vă desparte e nimic în fața a ceea ce vă unește: credința în norul verbal care vă învăluie pe amândoi, hipnoza în fața zeului camuflat acolo. Vă e de ajuns că aveți asta în comun; chiar dacă totul vă desparte, literatura face ca nimic să nu vă poată despărți. Și abia asta (dincolo de inteligență, cultură ș.c.l.)

e pentru mine impresionant: voi ați găsit în literatură zeul care unește — într-o epocă în care aproape toți zeii și aproape toți oamenii nu mai știu decât să despartă.

Ba chiar mai mult: cum diferențele dintre voi se exprimă tot prin cuvinte (și mai ales prin cuvintele acestui epistolar exemplar, printre cele mai admirabile din întreaga noastră literatură — și care, sper ca un ardelean naiv, va spori la fiecare deceniu, multe decenii de-acum înainte), fiecare dintre voi participă la norul verbal în care zeul se camuflează (și din care zeul se construiește). Fiecare dintre voi e pentru celălalt literatură. Om din carne și oase și sânge, cauzalitate organică situată istoric — și, în egală măsură, norișor verbal ridicându-se lent deasupra istoriei pe care o străbate carnea din care emană. Inutil să mai spun ce înseamnă asta pentru doi absoluți ai literaturii.

Tocmai de aceea, din fascinația lui Bogdan pentru norișorul verbal Vasile și vițăvercea, ați ales scrisorile ca să vedeți mai limpede ce s-a mai întâmplat cu voi în ultimul deceniu. Adică, OK, ați scris cărți, ați tradus, ați construit biblioteci întregi ca editori, ați scris sute după sute de articole literare sau jurnalistice — dar, în ochii voștri, instrumentele cele mai precise de măsurare și evaluare a mutațiilor produse în voi sunt scrisorile. Ar fi mult mai precis, la rândul meu, să le numesc epistole, cum faceți și voi adesea — fiindcă voi vă scrieți unul altuia cam cum scria Pavel bisericilor: pentru a organiza mai eficient viața în jurul zeului. (Nu pot să nu remarc că și prima mea carte de poezii tot „epistole“ conținea, inclusiv în titlu.)

Iar zeul e îngăduitor și coboară în norii verbali ai scrisorilor voastre — și le iluminează. Cel mai adesea dramatic, ba chiar tragic, dat fiind „sentimentul sfârșitului de lume pe care l-am trăit cât timp am scris aceste epistole“ (sunt cuvintele tale, Bogdan); și cred că mai ales din cauza acestui *feeling* apocaliptic scrisorile cele noi le-ați adunat nu sub semnul unui loc (*Epistolarul de la Hanul lui Manuc* se chemau ele acum treisprezece ani), ci sub

acela al unui timp (*Scrisori din vremea ciumei se cheamă ele acum*). Acum treisprezece ani scrisorile voastre erau subîntinse unei poetici a spațiului; acum — uneia a timpului. Nu avea cum să fie altfel, îmi spun, câtă vreme „e foarte greu de acceptat cât de multe s-au schimbat în ultimii ani“ (Vasile), câtă vreme pare că retrăim „perioada apusului lumii“ (Bogdan). De aici, din epicentrul distrugerii, scrieți amândoi — și zeul convocat de voi produce în paginile epistolelor o corespunzătoare iconografie traumatică. De la „apocalipsa veselă de până-n 1914“ (Bogdan) la Al Doilea Război Mondial, de la „Octavian Augustus la Stalin și înapoi la Napoleon“ (Bogdan, *again*), răul istoriei e una dintre supratemele scrisorilor voastre. Nu numai răul cel mare, cel transpersonal, cel aproape impersonal, deși pus în operă de persoane concrete; ci și răul „mic“, al vieților „mărunte“ (pun ghilimele fiindcă amândoi știți la fel de bine că nu există vieți mărunte), al suferințelor strict personale — de la boala lui Ivan Ilici (despre care scrieți amândoi unele dintre cele mai adânci fraze despre Tolstoi scrise vreodată în limba română) până la sărăcia cumplită din Dickens și Dostoievski („banii sunt din sfera misticii, nu au treabă cu economia“, spui tu, Vasile — demonstrând, o dată în plus, că ai o zdravănă vână mistică *malgré toi-même*; ca și în acel pasaj în care observi că „literatura americană are o linie protestantă și puritanistă“, pe care o identifici de la Salinger la ultimul Franzen, „un soi de Tolstoi al pocăiților americani“). Răul — oroarea, demonii de tot soiul și toate mărimile — și, mai ales, reacția voastră în fața existenței lui, felul în care inima și creierul vostru metabolizează scandalul faptului că răul există, felul în care literatura participă la metabolizarea răului reprezintă, poate, firul cel mai gros care leagă scrisorile voastre.

Și, convers, de problema răului se leagă geamăna ei: ce înseamnă „a fi bun“ (Vasile), ce e binele, cum poate el coexista cu răul. Și cu inteligența. Tot cu cuvintele lui Vasile: „Ador

poetica lui Cehov, care spune simplu și radical: dacă ești atât de deștept, atunci de ce ești atât de ticălos? Nu poți fi rău și inteligent: bunătața e apanajul oamenilor inteligenți, răutatea — a oamenilor proști“. E celălalt mare fir roșu al scrisorilor voastre, care face fundă cu primul. Și care aduce atâta lumină dulce-amăruie în ele: fiindcă arată că, oricât de scandalos pare, e posibil ca memoria să facă din locurile ororii sedii ale fericirii. Unul dintre voi, nu mai țin acum minte care, vorbește despre scriitori ca antidepresivi (despre Cehov, mai ales, dacă nu mă-nșel). Literatura e pentru voi antidepresivul absolut, e plin epistolarul vostru de dovezi în sensul ăsta; „am izbucnit în răs“, spune undeva Bogdan, ca reacție la ceva ce citea. Un loc al ororii absolute și al răsului absolut: asta e pentru voi literatura. (Ca orice religie serioasă, îmi vine să adaug.) (Și adaug.)

Văzând cu câtă generozitate vă îmbrățișează zeul care vă locuiește epistolele, cum vă ține împreună în pofida a tot ce vă desparte (împreună *grație* lucrurilor care vă despart), mi-am amintit o observație a lui Matei Călinescu despre Mircea Ivănescu. Ce vă scriu acum e o scrisoare, nu o prefață, n-o să fac așadar critică literară, n-o să mă apuc să caut prin bibliotecă antologia Polirom din 2003, în a cărei prefață face observația asta; o să mă bazez pe memoria mea, cum faceți și voi în epistolar. (Cu micul și enormul *distinguo* că memoria mea, spre deosebire de a voastră, e catastrofală.) Spune așadar acolo Matei Călinescu că poemele lui Ivănescu sunt, în majoritatea lor covârșitoare, enunțate la persoana întâi plural, fiindcă acest „noi“ îl include, de fapt, și pe Emil Ivănescu — fratele mai mare al lui Mircea, sinucis la douăzeci și doi de ani (Mircea Ivănescu avea atunci doisprezece — Emil era așadar o figură semipaternă; fratele mai mic a fost bântuit toată viața de culpa supraviețuitorului, cum știți). Ei bine, spune Matei Călinescu, persoana întâi plural care rostește poemul îi include așadar pe ambii frați — și pe cel viu, și pe cel mort. Când am citit asta,

acum fix douăzeci de ani, mi-am imaginat acest „noi“ ca pe un enorm înger pronominal, ale cărui aripi verbale îi îmbrățișează pe frații Ivănescu — fiecare dintre ei situat de o parte și de cealaltă a morții. E una dintre magiile fundamentale ale literaturii: îngerul ei ne poate ține îmbrățișați chiar și când ne despart cele mai radicale lucruri.

Pe voi, îngerul literaturii vă ține îmbrățișați în epistolele astea — îmi e ușor să văd cum aripile lui sunt țesute chiar din scrisorile voastre. Dar e și reciproc: credința voastră că literatura unește ceea ce lumea desparte e cea care-i ține îngerului aripile lipite, cea care-l face să funcționeze. „Pe cine mai interesează doi oameni care vorbesc despre literatură, vise, obsesii personale?“, se întreba în prefața primului vostru epistolar Radu Cosașu, el însuși un înger căzut și automântuit al adevărului integral. Și răspundea imediat: „Din câte informații dețin, mai suntem câțiva“. Chiar mai suntem, avea perfectă dreptate. Și vă suntem recunoscători că ne arătați tuturor exact asta: că literatura unește atunci când totul ne desparte. Că literatura ne ridică atunci când totul ne doboară. Că, în miezul unui timp infernal care distruge oameni, omul e încă posibil.

Cu alte cuvinte, scrisorile voastre contrazic eclatant titlul pe care l-ați ales pentru ele: ba da, centrul se mai ține. Grație literaturii. Și grație vouă.

Cu prietenie & admirație,
norișorul verbal Radu

P.S. Acum o secundă, pe când semnam de încheiere scrisoarea și scriam cuvântul „norișor“, mi-a venit în minte ce spusese Athanasie în vremea persecuțiilor lui Iulian Apostatul: „Nubecula est, cito transibit“. Răutatea istoriei e un norișor, va trece repede. Însă, așa cum o arată strălucitor și scrisorile voastre, literatura e un norișor care rămâne.

Să discuți despre literatură în timp de război?

Dragă Bogdan,

Ideea de a reporni o discuție abandonată cumva în urmă cu mai bine de zece ani m-a pus pe gânduri: să discuți despre literatură în timp de război, în timp de pandemie și de crize multiple? E cumva indecent sau poate că tocmai acesta e rostul nostru și al literaturii noastre? Al literaturii în ansamblul ei: să depună mărturie, să aducă puțină reflecție în acest iureș informațional. Oare nu cumva literatura poate fi o zonă de refugiu care ne poate proteja?

În timp ce scriu, sunt de o lună în Basarabia: tragedia aceasta din Est m-a tulburat profund. Am zis să revin. Și nu singur, ci cu Sașa: el a plecat în câteva tabere să cunoască puțin viața și oamenii de aici. Eu am rămas să hălăduiesc.

Zilele trecute m-am dus să-i fac o surpriză. Mergând cu un amic cu mașina, ajungem spre Nistru: eu știam că tabăra e dincoace de Nistru — era dincolo. Undeva într-un sat — Coșnița — unde acum treizeci de ani începuse războiul transnistrean. Când treci Nistrul, vezi posturi de militari: ostași înarmați, toți în uniforme purtând kalașnikoave pe umăr, mașini blindate și vehicule militare. Nu e deloc plăcut să vezi toate astea, mai ales când știi că ai copilul dincolo de ei: ceva trezește o teamă profundă, lipsă de siguranță — o emoție stranie.

Această situație mi-a amintit de cuvântul *șibbolet*¹. E o istorie în Vechiul Testament, Judecători 12: 5-6, care stă la baza unui genocid. Acolo se spune:

Galaadiții au pus mâna pe vadurile Iordanului dinspre Efraim. Și când unul din fugarii lui Efraim zicea: „Lasă-mă să trec!“, bărbații Galaadului îl întrebau: „Ești efraimit?“ Dacă răspundea: „Nu“, atunci îi ziceau: „Ei bine, zi *șibbolet*.“ Și el zicea *sibbolet*, căci nu putea să-l spună bine. Atunci, bărbații Galaadului îl apucau și-l junghiau lângă vadurile Iordanului. Astfel au pierit în vremea aceea patruzeci și două de mii de bărbați din Efraim.

[versiunea după Septuaginta, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2014]

Dar varianta modernă o știu de la faimosul teoretician și formalist rus Viktor Șklovski, care povestește: era în timpul războiului civil prin Ucraina. Cu el, în compartimentul trenului era un copil. Mergeau prin câmpiile întinse ale Ucrainei și priveau pe geam. La un moment dat, trenul a început să traverseze un lan de „kukuruz“ – porumb, popușoi. Copilul a început brusc să plângă. Șklovski a întreat: ce se întâmplă, de ce plângi, care e motivul?

Copilul i-a spus istoria satului său. Era dintr-o zonă amestecată: localități de ucraineni, ruși și ștetluri evreiești. A venit peste ei o bandă înarmată. I-au încolonat pe toți, mici și mari, și i-au pus pe rând să spună cuvântul — „kukuruz“. Cine rostea corect „ku-ku-ruz“ era eliberat. Cine rostea cuvântul „ku-ku-uz“, ca mai toți evreii — cu un R care nu se aude —, era împușcat.

Viața ta depindea de rostirea unei litere. Viața ta depindea de un sunet. De o *I*-otă. De atâta aveau nevoie ura, violența, războiul, genocidul — era suficientă diferența unui sunet ca să justifice moartea unui copil.

¹ „Șibbolet“ (ebr.) înseamnă spic